

NORDMENNENS HOLDNING TIL VINNINGSKRIMINALITET

Hvordan holdningene varierer med religiøsitet

En analyse av data fra den norske verdiundersøkelsen

AV TRUDE B. NERGÅRD OG OLAV MOLVEN

1. Problemstilling

I tradisjonelle norske studier av kriminalitet legges det stor vekt på sosiale faktorer som alder, kjønn, utdanning, sosial klasse og alkoholforbruk, når man skal forklare kriminell atferd (eks. Christie, s. 74-81 i Andenæs 1970 og Christie 1975, s. 73-90). Det er også vanlig i kriminologien å hevde at det er de sosio-økonomiske forhold som er bestemmende for holdningene, og at verdi- og holdningsmessig påvirkning i seg selv derfor har liten innvirkning på kriminell atferd.

I offentlige utredninger finner vi likevel at holdningene betraktes som viktige forklaringsfaktorer. I Stortingsmeldingen om kriminalpolitikken (St. meld. nr. 104, 1977-78), uttrykkes dette slik: »dernest har alminnelige holdninger – sosiale og moralske normer – stor betydning for den alminnelige lovlydighet« (s. 13). Myndighetene legger vekt på både sosial forhold og holdninger når kriminell atferd skal forklares: »Kriminalitet er uløselig knyttet til det samfunn vi skaper og de holdninger vi former hos hverandre« (op. cit. s. 85).

Vi antar at det eksisterer en viss sammenheng mellom holdning og adferd. Folk flest forsøker rimeligvis å etterleve verdier de setter høyt. I motsatt fall risikerer de å møte negative reaksjoner både fra seg selv, i form av selvforakt og fordømmelse, og fra andre.

De amerikanske sosiologene Jensen og Erichsen (1979) hevder at dagens kriminologer tilsynelatende har kommet fram til en stilltiende overenskomst om at religiøse faktorer enten er irrelevant med hensyn til å forklare kriminell og avvikende (delinquent) atferd, eller i det minste trygt kan ignoreres. En slik skepsis har riktignok et visst empirisk grunnlag, men det finns andre, senere undersøkelser som viser det motsatte. Det vil si at religiøsitet i høy grad er relevant når det gjelder å forstå noen typer kriminell eller avvikende atferd. Burkett og White hevder at: »Where secular values do not clearly define certain criminal activities as bad or immoral, religious participation or churchlinked beliefs can be important deterrents to delinquency« (1974:455). Videre hevder

Burkett og White at »church attendance should be more relevant to »victimless« offenses than to more serious conventional crimes« (1974:455).

Vi er opptatt av å undersøke hvorvidt religiøsitet kan ha betydning for holdningene til vinningskriminalitet.¹⁾ Vi antar at grad av religiøs overbevisning har liten regulerende effekt på holdning til kriminell atferd som er dominert av tilnærmet absolutte normer, f.eks. voldsforbrytelser. Derimot forventer vi at ulik religiøst engasjement kan gi til dels betydelige variasjoner når det gjelder holdninger til vinningskriminalitet, fordi normene som styrer våre holdninger og atferd på dette området trolig er mindre absolutte.

Hvis offeret for vinningskriminaliteten er en juridisk person (f.eks. det offentlige), eller gjerningsmannen slipper å opptre fysisk direkte overfor offeret (f.eks. heleri), og handlingen eventuelt i tillegg består i en unnlatelse (f.eks. unnlate å oppgi inntekt til ligningskontoret) blir forbindelsen mellom offer og gjerningsmann forholdsvis fjern. Mangel på nære relasjoner mellom folk gjør det generelt lettere å opptre kriminelt (Christie 1978, s. 101 flg.). Under slike forhold befinner man seg trolig i et grenseområde hvor personlig verdier kan tenkes å gi store variasjoner med hensyn til om de mener kriminelle handlinger kan rettferdiggjøres eller ikke. Motforestillingerne kan også lett bli mindre når offeret er fjernt, enn f.eks. sammenlignet med ran eller underslag.

2. Datagrunnlag og metode

Materialiet om artikkelen bygger på er fra den norske verdiundersøkelsen som ble gjennomført i tidsrommet 1981-83. Den omfatter 1246 intervjuer med et representativt utvalg av den norske befolkningen i alderen 18-79 år. Dette inkluderer et ekstrapvalg av ungdom bestående av 196 personer i alderen 18-24 år.²⁾

Undersøkelsen inneholder en sekvens med 22 ulike handlinger som svar-giverne skal ta stilling til hvorvidt kan rettferdiggjøres eller ikke. De 7 følgende inngår i det vi har kalt vinningskriminalitet:

1. Å kreve offentlige goder som du ikke har rett till
2. La være å betale billetter på kollektive transportmidler som buss eller tog

1) Vinningskriminalitet er betegnelse på ulovlige handlinger som retter seg mot andres formuesgoder når gjerningsmannen opptre med vinnings hensikt. For at handlingen juridisk sett skal bli vurdert som en vinningsforbrytelse, må straffebudet inneholde vinnings hensikt som en nødvendig betingelse for å straffe gjerningsmannen. For kriminologisk å vurdere handlingen som vinningskriminalitet, er det imidlertid nok å konstatere at gjerningsmannen faktisk har hatt vinnings hensikt (Andenæs, 1975 s. 1-2). Det er i denne sistnevnte betydningen vi bruker begrepet vinningskriminalitet i artikkelen.

2) Den norske undersøkelsen ble ledet av professor Henry Valen, Universitetet i Oslo og I. amanuenses Ola Listhaug, Universitetet i Trondheim.

3. Snyte på skatten dersom du har mulighet til det
4. Kjøpe noe du vet er stjålet
5. »Låne« en bil som du vet noen annen eier (fornøyelseskjøring)
6. Beholde penger du har funnet
7. »Glemme« å rapportere skade som du ufrivillig har gjort på en parkert bil

Juridisk sett er handlingene svært ulike. Mens noen av dem er definert som forbrytelser, er andre forseelser, og noen av dem faller ikke under vinningskriminalitet i juridisk forstand (nr. 5 og 7), jfr. pkt. 1. Straffereaksjonene varierer fra fengselsstraffer til mindre bøter. Det som er felles for handlingene er at de ut fra en kriminologisk vurdering er definert som vinningskriminalitet, og at gjerningsmannen ved sin handling ikke opptre direkte og aktivt overfor et personlig offer. Å »glemme« å rapportere skade som ufrivillig er voldt på en bil (handling nr. 7), er f.eks. ikke straffbart når skadevolder har opptrådt uaktsomt, bare hvis skaden er betydelig (strl. § 391, tredje ledd), og da er det selve skadeforvoldelsen som er straffbar. Strengt tatt er det derfor litt søkt å betegne dette som vinningskriminalitet. Men siden det ligger et slags vinningsmotov i handlingen, tar vi den likevel med.

Respondentene ble stilt følgende spørsmål: »Se på dette kortet og fortell meg for hver og en av de handlingene jeg leser opp, om du mener slike handlinger alltid kan rettfærdiggjøres, aldri kan rettfærdiggjøres, eller noe midt imellom?« Svarkategoriene bestod i hvert tilfelle av en tipunktskala hvor ytterpunktene 10 og 1 refererte til henholdsvis »alltid« og »aldri«. Respondentene skulle markere svaret sitt i form av et kryss på denne skalaen.

Vi forventer at de fleste svargiverne velger et svaralternativ som tenderer i retning av aldri, snarere enn motsatt. Men det er ikke utenkelig at en god del foretrekker et sted mellom ytterpunktene, avhengig av hvilken handling det dreier seg om.

Det er ikke så lett å skulle ta stilling til hvorvidt en handling kan rettfærdiggjøres eller ikke uten å vite noe om hvilken situasjon som foreligger. Standpunktet skal dessuten markeres i form av et kryss på en figngradert skala, som lett gir inntrykk av en nøyaktighet og presisjon som er nokså fiktiv i denne sammenheng. Det sier seg selv at resultatene må behandles med en viss forsiktighet.

Religiøsitet ble målt ved hjelp av en fire-dimensjonal indeks bestående av tilsammen av 18 variabler. Vi valgte å foreta en rent statistisk inndeling av religiøsitet. Utvalget ble så langt mulig delt i kvartiler. Den 25 % mest religiøse delen av utvalget vil bli betegnet som »de mest religiøse«, eller religiøsitetsgruppe 4. Det er viktig å være oppmerksom på at denne gruppen dermed er vidt definert. Den inkluderer en større andel og et bredere spekter av befolkningen

enn man ofte finner i andre undersøkelser f.eks. Hauglin (1970). Den andre yttergruppen blir tilsvarende karakterisert som »de minst religiøse« eller religiøsitetsgruppe 1.³⁾ For å unngå at analysen blir for komplisert, og for å få fram kontrastene, fokuserer vi i hovedsak oppmerksomheten på de to religiøse yttergruppene.

3. Religiøsitet og holdninger til vinningskriminalitet

Sterk religiøs overbevisning gir ofte implikasjoner på en rekke områder af den troendes liv. Et av Durkheims sentrale poeng i hans klassiske verk »Selvmordet« (1978), er at tilhørighet til religiøse fellesskap beskytter individet mot anomie. Fellesskapet fastsetter normer for hva som er tillatt og ikke tillatt, og virker på den måten regulerende og strukturerende for det enkelte medlem.

Også i dag finner vi oppfatninger som er nært beslektet med Durkheims. I Norge er Per Sundby trolig den mest uttalte eksponenten for disse synspunktene. Han relaterer dem i første rekke til alkohol og samlivsspørsmål. Sundby mener kristne miljøer er blant de som mest effektivt produserer holdninger og håndhever normer som virker beskyttende i forhold til problemer på disse to livs-områder (1982). Men hva skulle tilsi at sterkt religiøse personer har andre holdninger til kriminalitet enn folk flest?

Den troende blir i tillegg til den almenkulturelle arv og den alminnelige verdslige lovpåvirkningen, også ledet av normene som kommer til uttrykk i Bibelen. Å være kristen, innebærer at man forsøker å leve etter Guds vilje. Både Bibelens utsagn om Guds vilje og vår lutherske teologi er på mange måter en konkret forsterkning av vår kulturarv og verdier som kommer til uttrykk i lovgivningen; jfr. f.eks. de ti bud, den gylne regel, kjærlighetsbudet og henstillingen om å lyde øvrigheten.

Motivene for å la holdning og adferd styres av religionens normer kan være hengivenhet eller frykt. Risikoen for å bli oppdaget har antakelig mye å si for hvorvidt en person begår en kriminell handling. Selv om risikoen for å bli oppdaget av slekt, naboer eller politi kan være liten, vil et menneske med sterk religiøs overbevisning likevel kunne føle seg overvåket. Om ingen andre ser ham, gjør Gud det. Lovbruddet og synden som er begått skal gjøres opp; om ikke før så i det hinsidige. Dette gjør at de etiske retningslinjene vi finner i Bibelen trolig vil ha en spesiell posisjon for den troende. Etter vår mening er det derfor rimelig å forvente en tendens i retning av at religiøse svargivere er enda mer restriktive til den type lovbrudd vi her undersøker enn de ikke-religiøse.

Men har religiøsitet samme effekt på holdningene til vinningskriminalitet, uavhengig av svargivernes alder? Medfører samme »mengde« eller grad av

3) En mer detaljert beskrivelse af religiøsitetindeksen finnes hos Nergård (1986).

religiøsitet hos en ung svargiver samme holdning til kriminelle handlinger som hos en eldre svargiver? Dette vil vi undersøke spesielt.

4. Nordmenns holdnings til vinningskriminalitet

Vi skal nå se i hvilken grad svargiverne mener de sju nevnte handlingene kan rettferdiggjøres. Tabell 1 nedenfor viser en oversikt over andel som svarte at vedkommende handling *aldri* kan legitimeres, dvs. som har krysset av i rute 1. Det kan kanskje virke urimelig å dikotomisere en tidelt skala på denne måten. Vi mener imidlertid det er hensiktsmessig og interessant å skille ut »absolutistene« for seg. De øvrige har det til felles at de tross alt inkluderer en viss fleksibilitet i måten å vurdere vedkommende handling på, selv om det er store forskjeller mellom dem.

Svært få hevder at noen av de sju handlingene alltid kan legitimeres. Bare i to tilfeller overstiger disse en prosent. Det er kun et lite mindretall som plasserer seg på den halvdel av skalaen som ligger nærmest alltid. De fleste ligger nærmere aldri. For å få en mer korrekt og nyansert presentasjon av resultatene, tar vi også med svargivernes gjennomsnittlige tallverdi i forhold til de enkelte handlingene.

Er det urovekkende at en femtedel av den norske befolkning mener det fins situasjoner hvor det å kreve offentlige goder man ikke har rett til, eller reise gratis på trikken, kan rettferdighøres? Eller er det beropliggende at fire femdeler mener dette er handlinger som aldri kan legitimeres? Enten man betrakter lovlydigheten som imponerende stor eller foruroligende liten, er den i alle fall varierende.

Tabell 1. Andel som mener følgende handlinger *aldri* kan rettferdiggjøres. Prosent og aritmetisk gjennomsnitt

	Aldri rettferdig- gjøres	Gjennom- snitt	Standard- avvik	N
Å kreve offentlige goder du ikke har rett til	80	1.42	1.12	1029
La være å betale billetter på kollektive transportmidler som buss og trikk	80	1.55	1.48	1037
Å snyte på skatt	41	3.34	2.73	1030
Kjøre noe du vet er stjålet	89	1.24	0.91	1040
»Låne« en bil du vet noen andre eier (fornøyleskjøring)	90	1.22	0.85	1032
Beholde penger du har funnet	68	1.86	1.65	1031
»Glemme« å rapportere skade som du ufrivillig har gjort på en parkert bil	82	1.53	1.59	1031

Å »låne« en bil som andre eier er faktisk det som i størst grad vekker avsky. 90 % sier denslags aldri kan rettfærdiggjøres. Skyldes dette at parentesen »fornøyelseskjøring« så tydelig signaliserer ungdommelig overmot og galskap at svargiverne øyeblikkelig får assosiasjoner til fyll og hasardiøs kjøring? Eller oppfattes denne type overilthet som et hån mot ett av den private eiendomsrettens mest potente symbol, nemlig bilen? Er det kanskje denne truselen folk intuitivt værer, og som skaper slik indignasjon?

Omtrent like mange svargivere mener at heleri heller aldri kan rettfærdiggjøres (89 %). Vi ha ingen formening om det er organisert helerivirksomhet eller det å kjøpe påfallende billige armbåndsur av en tilfeldig forbigående respondentene tenker på. Å kjøpe noe man vet er stjålet er en aktiv handling, men den retter seg ikke direkte mot et offer. Det foreligger et viktig mellomlegg, nemlig tjuven. Når heleri likevel møter slik motstand kan det skyldes at normene knyttet til den private eiendomsretten har en så hevd bunden og dominerende plass i vår rettsbevissthet.

Er det noen prinsipiell forskjell mellom det å kjøpe noe man vet er stjålet, og »glemme« å rapportere en skade man har gjort på en parkert bil? Prosentdifferansen er 7. Skyldspørsmålet betyr antagelig mye. Det er noe annet å ufrivillig gjøre en skade, enn bevisst å foreta et brukstveri eller kjøpe en stjålet gjenstand. Dessuten er det bare i mer ekstreme tilfeller at slik skadeforvoldelse på en bil er straffbart.

Forståelig nok vurderes det å beholde penger man har funnet mindre strengt enn det foregående. 68 % mener det aldri kan rettfærdiggjøres. Beløpets størrelse vil trolig spille inn for finnerens vurdering av dette. Spørsmålet inneholder imidlertid ingen presiseringer i så måte.

Om angrep på den private eiendomsretten i liten grad tillates, synes den norske befolkning å være adskillig mer romslig når det er det offentlige som er offeret. Størst er toleransen når det gjelder skatteunndragelse. *Flertallet* mener dette kan rettfærdiggjøres av og til. 5 % sier faktisk det er en handling som *alltid* kan legitimeres (verdi 10). Bare 41 % hevder at skattesnyteri aldri bør forekomme. Det aritmetiske gjennomsnittet er markert høyere enn for noen av de øvrige handlingene. Standardavviket viser at spredningen av svargivernes synspunkter også er stor.

Hva skyldes denne store toleransen når det gjelder å unndra seg fellesskapets forpliktelser?

Det eksisterer to alternative teorier for å forklare folks motstand mot skatt. Det er for det første den rasjonelle modellen som går ut på at folk reagerer på objektive elementer i skattepolitikken, f.eks. skattenivå, ratenes stigning og fordelingen på henholdsvis indirekte og direkte skatt. Øker f.eks. skattesatsene, vil også motstanden øke. Skatteunndragelse er derfor utslag av en kognitiv

rasjonell prosess. Det er en instrumentell handling som den enkelte foretar for å maksimere sin nytteverdi.

Ifølge den andre modellen kan ikke politisk adferd bare betraktes som rasjonelle, instrumentelle handlinger. Tvert imot er den ofte utslag av såkalte predisposisjoner, som parti-identifikasjon, venstre-høyre ideologi, nasjonalisme, eller tillit til politiske autoriteter og institusjoner. Det er i første rekke disse som avgjør hvordan en person reagerer på nye omstendigheter og saker. I følge denne modellen vil skattemotstand være utslag av ideologiske predisposisjoner, fremmedgjorthet og apati i forhold til politikk generelt, og eventuelt som resultat av mobilisering av protestbevegelser, f.eks. Fremskrittspartiet, hvor skepsis overfor statlig engasjement og tilhørende utgifter utgjør et viktig element (Listhaug & Miller, 1985).

Er den høye akseptasjonsgrensen for skatteunndragelse forårsaket av for høyt nivå og for sterk økning i personbeskatningen? Eller er det utslag av mere diffuse og kompliserte årsaksforhold, som befordre en generell politisk apati og mistillit til myndighetene? Listhaug & Miller (1985) har testet de to modellene på det samme materialet som vi baserer vår analyse på. Resultatene synes å støtte den sistnevnte hypotesen i langt sterkere grad enn den første. Inntektsstørrelse hadde en svak, men konsistent effekt på tendensen til å akseptere skattesnyteri¹⁾. Ideologiske faktorer som plassering på venstre-høyre akse og tilslutning til religiøse verdier viste langt sterkere innvirkning på den avhengige variabelen. Tillit til sentrale samfunnsinstitusjoner spilte også inn.

Det er etter vår mening lite rimelig å anta at en generell svekkelse av religiøse verdier, eller hva man ofte kaller sekularisering, representerer noen dominerende årsaksforklaring til den store toleransen overfor skattesnyteri. Derimot forventer vi at sterk religiøs overbevisning kan virke *forebyggende* på slike holdninger og på holdningen til å begå vinningskriminelle handlinger i det hele tatt. Dette ser vi nærmere på under neste punkt.

5. De religiøse har en mer restriktiv holdning til vinningskriminalitet enn befolkningen generelt

Folks vurdering av vinningskriminalitet later ikke til å være basert på klare, én-dimensjonerte standarder. Trolig er det et komplisert samspill mellom en rekke forskjellige verdier som spiller inn og avgjør hvilken toleransegrense man har overfor den enkelte handling. Religiøse verdier representerer sannsynligvis ett av disse verdissetene.

Det er derfor ikke urimelig å anta at personer med sterk religiøs overbevisning kan ha en mer restriktiv holdning til denne typen handlinger, eventuelt også en annen type rangering av dem. Tabell 2 nedenfor viser andel som mener at vedkommende handling aldri kan legitimeres, avhengig av religiøsitet.

1) Jo høyere inntekt, jo mer tolerant med hensyn til skatteunndragelse.

Tabell 2. Andel som mener følgende handlinger aldri kan rettfærdiggjøres, avhengig av religiøsitet. Prosent og aritmetisk gjennomsnitt

	Rel.gruppe 1		Rel.gruppe 2		Rel.gruppe 3		Rel.gruppe 4 ¹⁾	
	Prosent	Gj.snitt	Prosent	Gj.snitt	Prosent	Gj.snitt	Prosent	Gj.snitt
Å kreve offentlige goder du ikke har rett til	79	1.52	78	1.46	79	1.43	85	1.28
La være å betale billetter på kollektive transportmidler som buss og trikk	74	1.74	74	1.71	81	1.51	91	1.27
Å snyte på skatt	29	3.98	32	3.93	37	3.42	64	2.11
Kjøpe noe du vet er stjålet	80	1.47	88	1.32	90	1.19	99	1.04
»Låne« en bil du vet noen andre eier (fornøyeselskjøring)	88	1.26	88	1.26	90	1.27	96	1.11
Beholde penger du har funnet	60	2.10	64	2.04	68	1.86	76	1.58
»Glemme« å rapportere skade som du ufrivillig har gjort på en parkert bil	78	1.66	79	1.61	81	1.62	91	1.23
Gjennomsnittlig N	(208)		(271)		(294)		(260)	

1) Rel.gruppe 4 er de mest religiøse.

Religiøsitet har en helt klar effekt på holdningen til vinningskriminalitet. Med to ubetydelige unntak er sammenhengene regelmessige, dvs. jo mere religiøs, jo mindre toleranse har man overfor den typen lovbrudd som her omtales. Den mest religiøse gruppen skiller seg klarest ut. Det er tildels betydelige prosentdifferanser mellom denne og den andre yttergruppen. Størst er forskjellen når det gjelder akseptering av skatteunndragelse ($D = 35\%$). Minst er den med hensyn til å kreve offentlige goder man ikke har rett til ($D = 6\%$). Det er ellers ikke noe som tyder på at de mest religiøse respondentene har ulik rangering eller vurdering av de respektive handlingene.

Selv om religiøsitet medfører betydelig mer restriktive holdninger til skattesnyteri, er det verdt å merke seg at dette lovbruddet også blant de mest religiøse vurderes med adskillig større toleranse enn de øvrige handlingene som her er nevnt. Rimeligvis er det slik at de samme årsakene som beforder en lempelig holdning til å betale skatt også påvirker de religiøse, men at deres religiøse overbevisning og verdier virker bremsende og forebyggende overfor disse påvirkningsfaktorene.

Et av de mest iøynefallende trekk ved resultatene vi til nå har behandlet, er at offentlig og privat eiendom later til å bli betraktet som to nokså forskjellige

fenomen. Respekten for offentlig eiendom er adskillig mindre velutviklet enn respekten for den private. Dette gjelder uavhengig av respondentenes religiøse engasjement.

6. Ungdom har en mer liberal holdning til vinningskriminalitet enn befolkningen ellers

Et nærliggende spørsmål er om ungdommen representerer en gruppe som er særskilt tilbøyelig til å relativisere normene og til å omtolke den slags lovbrudd vi her omtaler? Kanskje har heller ikke religiøsitet samme regulerende konsekvenser for de unge som for de voksne og eldre? Vi skal se nærmere på dette. I tabell 3 nedenfor opererer vi med to *eksklusive* utvalg. Det ene består av aldersgruppen 18-24 år i det representative utvalget, plus ungdomsutvalget (N = 331). Det andre består av de øvrige svargiverne i det representative utvalget, dvs. de over 25 år (N = 915).

Tabell 3. Andel som mener følgende handlinger *aldri* kan rettfærdiggjøres. Prosent og aritmetisk gjennomsnitt. Henholdsvis for gruppen 18-24 år og 25-79 år

	Aldri rettfærdiggjøres	Gjennomsnitt	Aldri rettfærdiggjøres	Gjennomsnitt
Å kreve offentlige goder du ikke har rett til	64	1.94	82	1.35
La være å betale billetter på kollektive transportmidler som buss og trikk	57	2.28	84	1.44
Å snyte på skatt	27	4.14	43	3.21
Kjøre noe du vet er stjålet	71	1.73	92	1.17
»Låne« en bil du vet noen andre eier (fornøyleskjøring)	75	1.69	93	1.15
Beholde penger du har funnet	38	3.06	72	1.70
»Glemme« å rapportere skade som du ufrivillig har gjort på en parkert bil	62	2.02	86	1.43
Gjennomsnittlig N		(330)		(900)

Forskjellen i de to aldersgruppene vurdering av hvorvidt de sju handlingene kan rettfærdiggjøres, er forholdsvis store, og de er helt konsekvente. Norsk ungdom har et betraktelig mer lempelig forhold til denne typen vinningslovbrudd enn den voksne og eldre befolkningen. Tendensen til større toleranse overfor brudd på offentlig eiendom er enda tydeligere blant de unge enn blant de voksne. Bare en fjerdedel mener f.eks. at skattesnyteri aldri kan legitimeres. Forøvrig viser resultatene at rangeringen av handlingene er den samme i begge de to alderskategoriene.

Det er to måter å tolke dette på. Den ene er at ungdommens mer liberale

holdninger til vinningsforbrydelser er et livssyklusfenomen, og vil endres i mer restriktiv retning etter som de blir eldre. Det andre er at ungdomsgruppen er sosialisert til et samfunn som er vesentlig forskjellig fra det samfunn forrige generasjon vokste opp i og derfor tilegner seg andre normer og verdier enn foreldregenerasjonen. Det siste vil si at det faktisk *har* skjedd en utvikling i liberaliserende retning når det gjelder ungdommens holdning til den typen vinningsforbrytelse som vi her omtaler.

Det er selvsagt umulig å fastslå hvilken av disse to tolkningene som er mest dekkende. Muligens representerer en kombinasjon av dem den beste forklaringen. Men det synes i alle fall å være grunnlag for å hevde at det har skjedd en liberaliserende utvikling i den forstand at ungdommen rent faktisk har andre holdninger til denne typen kriminalitet enn de voksne, om enn disse holdningene kan komme til å endres.

7. Religiøs ungdom har en mer restriktiv holdning til vinningskriminalitet enn annen ungdom

Vi antar at religiøs ungdom påvirkes av de samme faktorene som framkaller den liberale holdningen hos ungdom generelt. Men vi forventer samtidig at religiøsitet kan bidra til å demme opp for denne tendensen. Tabell 4 nedenfor viser prosentandel som mener at disse formene for lovbrudd *aldri* kan legitimeres, avhengig av religiøsitet. Vi har bare tatt med de to religiøse yttergruppene i hvert av utvalgene.

Tabell 4. Prosentandel som mener følgende handlinger aldri kan rettferdiggjøres, etter religiøsitet. Henholdsvis for aldersgruppen 18-24 år og 25-79 år

	18-24 år		25-79 år	
	Minst religiøse	Mest religiøse	Minst religiøse	Mest religiøse
Å kreve offentlige goder du ikke har rett til	60	95	83	85
La være å betale billetter på kollektive transportmidler som buss og trikk	53	91	80	91
Å snyte på skatt	14	68	32	64
Kjøpe noe du vet er stjålet	61	96	85	99
»Låne« en bil du vet noen andre eier (fornøyleskjøring)	72	77	92	97
Beholde penger du har funnet	37	59	68	78
»Glemme« å rapportere skade som du ufrivillig har gjort på en parkert bil	63	68	82	92
Gjennomsnittlig N	(104)	(44)	(165)	(240)

Religiøsitet har åpenbart en sterk effekt også når det gjelder de unges holdning til vinnings-lovbrudd. Forskjellen mellom den mest og den minst religiøse ungdommens holdninger er mye større enn for den voksne befolkningen¹⁾. Prosentdifferansen mellom de to yttergruppene er gjennomsnittlig 27 for svargivere i alderen 18-24 år. For de over 25 år er den 12.

Størst forskjell mellom den eldre og den yngre generasjonens holdning til vinningsforbrytelser finner vi i den minst religiøse delen av utvalget. Her er den gjennomsnittlige prosentdifferansen 22, mens den er 7 for de mest religiøse. Det kan derfor synes som om de sistnevnte best har maktet å overføre sine verdier noenlunde uendret til sine barn og til den unge generasjonen.

Det er betegnende at de unge religiøse er mer tolerante enn sin foreldregenerasjon når det gjelder lovbrudd som retter seg mot privat eiendom, mens med hensyn til å forbryte seg mot det offentlige er forholdet omvendt. Om dette er utslag av en generelt sterkere kollektiv-orientering blant kristen ungdom eller skyldes tilfeldigheter er vanskelig å si noe om.

Konklusjonen av analysen blir følgende: Ungdom har en mer liberal holdning til vinningslovbrudd enn den øvrige del av befolkningen. Men utglidningen i forhold til foreldregenerasjonen har i første rekke skjedd blant de minst religiøse unge.

Resultatene styrker vår antagelse om at religiøsitet kan ha en forebyggende virkning og så å si demme opp for endring, eller hva mange trolig ville kalle utglidning. Religiøsitet synes å ha en tilnærmet konstant virkning for en persons holdninger til vinnings lovbrudd, og er ikke avhengig av personens alder. Det vil si at samme »mengde« religiøsitet gir samme type holdninger til denne type forbrytelser, uansett respondentens alder.

8. En regresjonsanalyse av forholdet mellom holdning til vinningsforbrytelser og fire andre faktorer

Flere undersøkelser dokumenterer at religiøsitet varierer med hensyn til en rekke faktorer. Blant de viktigste er kjønn, alder og hvorvidt man bor i by eller på bygda. Det kan med andre ord tenkes at grunnen til at religiøse personer er så mye mer restriktive til økonomiske vinningsforbrytelser ikke har sammenheng med deres livssyn, men snarere er forårsaket av at denne gruppen består av uforholdsmessig mange kvinner, eldre og respondenter fra bygdene.

Vi har allerede kontrollert for alder og funnet at religiøsitet har samme virkning på holdning til vinningsforbrytelser, relativt uavhengig av denne faktoren. Det betyr imidlertid ikke at ikke alder i seg selv kan ha en selvstendig innvirkning på holdningene vi her undersøker. Resultatene foran (tabell 3) tyder tvert imot på det motsatte. Forskjellen mellom de unge og de øvrige svargiverne i den minst religiøse kategorien var betydelig. Muligheter for en mer presis

1) Med forbehold om at N = 44 for den ene gruppen.

konklusjon får vi ved å la alder inngå som en variabel i en regresjonsanalyse sammen med kjønn, bosted og religiøsitet.

Ved å studere resultatene i tabell 5 nedenfor kan vi også se hvorvidt religiøsitet har en selvstendig effekt på holdningene til vinningskriminalitet, eller om resultatene foran er forårsaket av andre mellomliggende variabler.

Tabell 5. Regresjonsmodell med økonomisk vinningskriminalitet¹⁾ som avhengig variabel

	b ²⁾	beta ²⁾
Religiøsitet	-.151	-.121
Bosted	.469	.110
Kjønn	-.017	-.137
Alder	-.114	-.307

Forklart varians R = .173

N = 978

Alle sammenhengene er signifikante på 0.05-nivået.

1) Alle de sju handlingene er her slått sammen til en additiv indeks.

2) B viser nettoeffekt, dvs. effekten som en gitt uavhengig variabel, f.eks. alder, har på den avhengige, her holdning til vinningskriminalitet, når vi har kontrollert for de øvrige uavhengige variablene som inngår i modellen.

Beta er den standardiserte regresjonskoeffisienten. Denne varierer mellom -1 og +1, og fører i prinsippet alle de uavhengige variablene tilbake til samme skala. Beta viser økningen i den avhengige variabelen når vi øker den standardiserte regresjonskoeffisienten med en enhet.

3) Negativt fortegn betyr at høy verdi på den ene variabelen går sammen med lav verdi på den andre. Den avhengige variabelen er ordnet slik at restriktiv holdning til vinningskriminalitet har lav verdi.

Alle sammenhengene i tabell 5 er signifikante. Alder har klart størst effekt (beta = .307). Negativt fortegn betyr at høy verdi på denne variabelen, d.v.s. alder, går sammen med lav verdi på den uavhengige variabelen som en restriktiv holdning til vinningskriminalitet. Jo eldre en svargiver er, dess større er sannsynligheten for at han/hun er restriktive til denne typen vinningsforbrytelser. Kjønn har litt større innvirkning (beta = .137) på den avhengige variabelen enn religiøsitet, og bosted litt mindre (beta = .110), men forskjellene er nokså små. Å være kvinne eller bo i spredtbygde strøk har en tendens til å gå sammen med restriktive holdninger til vinningslovbrudd. Selv om religiøsitet er blant de avhengige variablene som har lavest betaverdi, viser resultatene av regresjonsanalysen at denne faktoren har en signifikant betydning for holdningen til den typen lovbrudd vi har behandlet i denne artikkelen.

9. Oppsummering og diskusjon

Vi har undersøkt nordmenns holdninger til vinningskriminalitet. Vinningskriminalitet omfatter her misbruk av offentlige ytelser, unnlate å betale på kollek-

tive transportmidler, skattesnyteri, heleri, bilbrukstyveri, tilegne seg hittegods, og å unnlate å melde fra om uaktsom skadeforvoldelse. Felles for de nevnte handlingene er at de inneholder et eller flere elementer som gjør forbindelsen mellom gjerningsmann og offer fjern. Slike handlinger antar vi derfor lettere lar seg rettferdiggjøre enn når gjerningsmannen står i mer direkte kontakt med et personlig offer. Spesielt var vi interessert i å undersøke hvorvidt religiøsitet har noen betydning for hvilke holdninger svargiverne viser i forhold til dette anliggende. Intervjupersonene ble inndelt i fire omtrent like store grupper etter grad av religiøst engasjement.

Hovedsynet blant den norske befolkning er at vinningskriminalitet ikke kan rettferdiggjøres; skjønt det finnes viktige unntak. Skulle vi vurdere lovlydighet ut fra resultatene som framkommer her, ville konklusjonen være at den gjennomgående er relativt stor. Å slutte fra holdninger til adferd er imidlertid i høy grad usikkert. I en uforpliktende spørreundersøkelse som denne kan respondentene lett påvirkes av hva de muligens opplever som forventning om å gi restriktive svar. Særlig gjelder dette kanskje de mest religiøse sargiverne. Men selv om overensstemmelsen mellom norm og handling langt fra er absolutt, er den heller ikke vilkårlig; folk flest tilstreber å etterleve sine holdninger i det praktiske liv.

Svargiverne er mer restriktive når det gjelder lovbrudd som retter seg mot privat enn mot offentlig eiendom. Det mest iøynefallende eksempelet på hvor mye mer relative disse normene er ser vi i forhold til skattesnyteri. Bare et mindretall, riktignok stort, mener en slik handling *aldri* kan legitimeres. Ikke så få av de spurte hevdet faktisk at skatteunndragelse *alltid* kan legitimeres. Denne ambivalensen, eller motstanden mot å betale skatt, kan forklares på to måter. Den ene er at folk reagerer på elementer i skattepolitikken og er »lei av« å betale skatt. Den andre forklaringen er at skattemotstand i første rekke er utslag av en persons ideologiske oppfatninger. Det betyr at i den grad skattemotstanden i den norske befolkning er blitt skjerpet, skyldes det verdimessige og ideologiske endringer snarere enn økte skatterater.

Umiddelbart kan det synes merkelig, eller til og med ulogisk, at folk ikke aksepterer å snike på trikken, men samtidig er så tolerante når det gjelder lovbrudd som virkelig kan gi økonomisk uttelling. Hva består den prinsipielle forskjellen mellom disse to lovbruddene i? Er det i det hele tatt meningsfylt å snakke om prinsipielle forskjeller mellom de ulike typer lovbrudd? Antakelig er vurderingen av lovbrudd i liten grad gjenstand for rasjonelle refleksjoner, men snarere en gjenspeiling av emosjonene knyttet til dem. Durkheim (1933, kap. 2) hevder som kjent at det som er felles for lovbrudd, og som gjør dem til lovbrudd, er at de representerer angrep på samfunnets kollektive bevissthet og på fellesskapet.

Resultatene viste en utvetydig tendens til at sterkt religiøst engasjement går sammen med en mer restriktiv holdning til vinningslovbrudd. Tendensen er helt konsekvent, det vil si at den omfatter alle sju lovbrudd. Den er også regelmessig, det vil si at økende grad av religiøsitet øker sannsynligheten for at man inntar en absolutt holdning til vinningsforbrytelser. Men det er i første rekke den *mest* religiøse fjerdedelen som skiller seg fra de øvrige respondentene. Det synes med andre ord som om religiøsiteten må ha nådd et vist »nivå« før den gir markante utslag. Hvis den »mest religiøse« gruppen hadde vært definert snevrere, ville dette trolig blitt enda tydeligere. Forøvrig avslører de mest religiøse svargiverne samme tilbøyelighet til å vurdere offentlig eiendom som mindre viktig eller absolutt enn den private.

Resultatene viste til dels store forskjeller mellom de unges (18-24 år) og de øvrige (25-79 år) svargivernes holdninger til vinningskriminalitet. De førstnevnte var betydelig mer lempelige eller liberale i sine holdninger. Variasjonene blir imidlertid adskillig mer nyanserte når vi bringer religiøsitet inn som en tredje variabel. Den mest religiøse delen av foreldregenerasjonen har tilsynelatende maktet å holde sine barn i »folden« i mye større grad enn den minst religiøse gruppen. Kanskje er dette fordi sosialisering til mere absolutte normer har virket mer regulerende og gjort det lettere for de unge å orientere seg? Religiøs ungdom er faktisk mere absolutte i sine holdninger når det gjelder å forbryte seg mot offentlig eiendom enn noen annen gruppe. Dette kan tolkes som en indikasjon på større grad av kollektiv orientering og sosial bevissthet, men datamaterialet er for begrenset til at vi kan fastslå noe sikkert.

Religiøsitet later til å ha samme restriktive virkning på holdning til vinningslovbrudd, uansett svargivernes alder. I utgangspunktet fant vi det mest rimelig å tolke dette som at religiøsitet har en forebyggende funksjon i forhold til hva som kan tyde på å være en liberaliseringstendens når det gjelder ungdommens holdninger til vinningskriminalitet. Men resultatene kan kanskje også være en indikator på at religiøse verdier er viktige når det gjelder å bestemme normene til lovbrudd? Når de minst religiøse viser størst avvik i forhold til de absolutte normene, skyldes det da at samfunnet og denne gruppen er blitt mere sekularisert?

For å kunne avgjøre hvorvidt religiøsitet har en selvstendig innvirkning på holdning til vinningsforbrytelser, kontrollerte vi for kjønn, alder og bosted. Siden gjentatte undersøkelser viser at religiøsitet er sterkt korrelert med bestemte verdier på disse variablene, kunne det tenkes at de sammenhengene vi har funnet ville forsvinne. Analysen viste at religiøsitet *har* en signifikant innvirkning på holdning til vinningsforbrytelser. Aller størst effekt hadde alder.

Vi har innledningsvis tatt utgangspunkt i at folks holdninger – og ikke bare sosio-økonomiske forhold – har innvirkning på kriminell atferd. I artikkelen har

vi vist hvordan holdningene til vinningskriminalitet varierer med grad av religiøsitet. Det er ikke utenkelig at andre verdiorienteringer kan ha samme betydning, eller at andre »ekstreme« grupper kan ha tilsvarende holdning til denne typen kriminalitet. Det vil si at det er sterke moralske meninger som befordre denne typen holdninger, og ikke nødvendigvis troen på Gud.

LITTERATUR

- Andenæs, Johs.: *Formueforbrytelsene* 3 utg. Oslo: Universitetsforlaget 1975.
- Andenæs, Johs.: *Kriminalitet og samfunn* 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget 1970.
- Burkett, S. R. og M. White: »Hellfire and delinquency: Another look« i *Journal for the Scientific Study of Religion*. No 13 s. 455-462, 1974.
- Christie, Nils: *Hvor tett et samfunn* Oslo: Universitetsforlaget 1975.
- Durkheim, Emilie: *Selvmodet* Oslo: Gyldendal 1978.
- Durkheim, Emilie: *The Division of labor in Society* New York: The Free Press 1933.
- Hauglin, Otto: *Rapport fra nærby* Oslo: Lutherstiftelsen 1970.
- Jensen, Gary F. og Maynard L. Erichsen: »The Religious factor and Delinquency« i Wuthnow Robert (red): *The Religious Dimension*. New York: Academic Press 1979.
- Listhaug, Ola og Art Miller: Tax Evasion: »Self-interest or Symbolic Politics?« i *European Journal of Public Research* vol. 13, 1985 (til trykning).
- Nergård, Trude B.: Upublisert manus, 1986.
- Nergård, Trude B.: *Religiøse verdier i den norske befolkning*. Rapport fra verdiprojektet. Oslo: Diakonhjemmets Sosialhøgskole. Forskningsrapport nr. 21.
- Sundby, Per: *Medisin, moral og det gode liv: et innlegg imot de »radikale« kreftene i samfunnsdebatten*. Oslo: Gyldendal 1982.
- St. meld. nr. 104 1977-78, Kriminalmeldingen. Oslo 1978.

Adresse: cand. polit. Trude B. Nergård
Olav Molven
Forskningsavdelingen ved
Diakonhjemmets Sosialhøgskole
Borgenavn. 3 c
N - Oslo 3